

gemakkelijke opgave. Ten Hoorn verborg ze in zijn reclame vaak achter en tussen medische titels en gaf los en vast uit. Het kwam erop neer dat de markt regeerde. Sommige auteurs konden door haar aangewezen worden, onder andere de productieve Rotterdamse bakker Gerrit van Spaan. Zij maakt ook aannemelijk dat Pieter Elzevier naast vele andere werken *De doorluchtige daden van Jan Stront* (uit 1684), de meest pornografische Nederlandse roman, geschreven heeft. Onder het zich vooral in Holland en Utrecht bevindende redelijk geletterde lezerspubliek waren naar getuigenissen aangeven ook vrouwen. De romans verschenen soms in hoge oplagen en werden vaak herdrukt (zie bijlage C).

Het laatste gedeelte van Leemans' boek bespreekt de aanwezigheid van radicale verlichtings-ideeën in de pornoromans. Terwijl de receptie van spinozistische opvattingen zich in Frankrijk via het rationalisme afspeelde, was dat hier het geval door bijbelkritiek en het bespreken van de verhouding tussen filosofie en theologie. En dat vooral in een praktische benadering. Het gebeurde behalve in reisverhalen, woordenboeken, filosofische romans ook in porno. Dat zijn echter geen 'livres philosophiques' moet de auteur erkennen. Ook treffen we geen mechanistisch materialisme aan. Wel aanvallen op religie en theologie, een bepaling van de plaats van de vrouw, geloof in de kracht van natuurlijke elementen en discussies over de waarde van deugd en moraal. Een hedonist als Hadrianus Beveland heeft aanduidingen in die richting. Maar komt zijn erotisch pantheïsme nu echt uit Spinoza, zoals de schrijfster wil? Er is toch al een veel oudere traditie van pantheïsme. In *'t Amsterdamsch hoerdom* spreekt een juffer in 'boekhoudachtige termen' over haar escapades. Dat ontlokt Leemans de opmerking dat hier de ethiek afhankelijk is van de praktijk, waarin zelfzuchtig genotsbejag het menselijk handelen bepaalt en dit 'vertoont duidelijke overeenkomsten met enkele radicaal-filosofische standpunten uit die tijd' (265). Een tiental pagina's verderop, na een bespreking van Mandeville's boeken, is de conclusie, dat hier 'raakvlakken' bestaan met 'enkele radicale filosofieën' uit dezelfde tijd (273). Het is voorzichtig geformuleerd. Zou het niet in algemenere zin een samenkomen kunnen zijn van anticlericale gevoelens, een vrijere opvatting van wat regeren betekent en porno zonder daar spinozistische ideeën bij te halen?

Met het beschrijven van de 'infrastructuur van een tegendraadse wereld', waarin de boekhandel een belangrijke sociale verzamelplaats blijkt te zijn, eindigt dit boek. Het ontdekt een wereld waarover weinig bekend was en is als zodanig het resultaat van goed onderzoek. Jammer genoeg kan de presentatie van al deze vaak amusante leesstof soms alleen maar schools genoemd worden (bijvoorbeeld met zinnen als: nu ga ik dit doen en dan dat). Maar wie geduld heeft, kan veel sappigs lezen met een interessante duiding, die zeker aanleiding geeft tot discussie.

E. O. G. Haitisma Mulier

M. Carasso-Kok, C. van Lakerveld, ed., *Een curieus werk. Oorlog en vrede verbeeld in een zeventiende-eeuwse maquette* (Hilversum: Verloren, 2003, 131 blz., €21,-, ISBN 90 6550 748 5).

In 1987 hoorde de aan het Amsterdams Historisch Museum verbonden kunsthistoricus Dedalo Carasso (1940-1995), dat zich in Weimar op de zolder van het Wittumspaleis een maquette bevond van een gebouw dat zeer op het Amsterdamse stadhuis leek. Het jaar daarop kon hij die zelf bekijken en moest constateren dat de gelijkenis groot was maar met aanzienlijke verschillen. Zijn krantenartikel erover riep reacties op en een daarvan hield in dat er in 1696 een pamflet was verschenen met een beschrijving van het fenomeen. Contacten met Weimar bleven bestaan,

maar het overlijden van Carasso en andere tegenslagen hadden tot gevolg dat pas nu een publicatie over de in 1999 aan het museum in bruikleen gegeven raadselachtige maquette is verschenen. Want raadselachtig is het geval. Waarom werd een in zes bouwsegmenten uiteen te nemen model van grenen- en vurenhout, van onder tot boven met meestal op papier aangebrachte schilderijen vervaardigd? En wie gaf daar de opdracht voor? Bovendien, waarom werden er zoveel associaties met het achtste wereldwonder aangebracht, maar bleven ook zoveel verschillen bestaan?

Dit boekje bevat zeven artikelen en is rijk geïllustreerd. Hier is een gezelschap specialisten bijeengebracht, die ieder voor zich een bepaald aspect van het probleem behandelen. Nadat Corrie Boschma-Aarnoudse architectuurhistorisch onderzoek, Deirdre Carasso de verhalende schilderijen, Jet Pijzel-Dommisse de decoratie, Marinus Pütz Goethe en het Amsterdamse raadhuis, Pieter Vlaardingenbroek het parallelle bouwmodel daarvan en Angelique Friedrichs het schildertechnisch onderzoek hebben besproken, kan Roelof van Gelder het geheel samenvatten. Wat is nu het antwoord op de vele vragen? Deze maquette werd in de jaren zestig van de zeventiende eeuw gemaakt. Zij was geïnspireerd door het classicisme van het Amsterdamse stadhuis en de prenten die Jacob Vennekool in 1661 ervan publiceerde. In 1696 bestond zij in ieder geval, daar toen het al vermelde pamflet verscheen. In 1712 werd de maquette geveild. Zij was in de achttiende eeuw in bezit van de bankiersfamilie Mylius uit Frankfurt. Hertog Carl August van Saksen-Weimar kocht het gevaarte in 1788. Hij was in het jaar daarvoor in oktober met de veldtocht tegen de patriotten in de Republiek mee geweest (niet 'tijdens de alliantie met Pruisen ter ondersteuning van stadhouder Willem V' zoals de versluierende tekst op pagina 91 luidt). Daar had hij grote belangstelling voor het Amsterdamse stadhuis opgevat. Eerst liet hij de maquette in Weimar opstellen en vervolgens in zijn zomerresidentie in Jena. Op aandringen van zijn vriend Goethe werd zij in 1820 ingrijpend gerestaureerd. Op een of andere manier kwam zij weer terug in Weimar waar in 1974 nogmaals een restauratie volgde, overigens niet in haar voordeel. Een veelbewogen geschiedenis dus.

Uit de soms zeer technische artikelen blijkt dat het gaat om een attractie, die bijvoorbeeld op een kermis verbazing moest opwekken en diende te vermaken. Er waren in Amsterdam en elders meer van die luxe kijkdozen opgesteld, die soms zelfs vorstelijke aandacht kregen. Dan keek men ernaar en erin. Want in tegenstelling tot een bouwmodel en een open poppenhuis, kon men hier door gedeelten open te klappen het interieur bezichtigen en zelfs om hoeken kijken door vernuftig opgestelde spiegeltjes. Grote wijzigingen zijn door de restauraties aangebracht, de buitenkant veranderde van kleur, de klok bovenop verdween en in 1820 werd het geheel door toedoen van Goethe klassieker en 'verstadhuisd'. In 1974 installeerde men zelfs van binnen elektrisch licht. Het ging om de binnenkant, waar ook al tijdens het ontstaan van de schilderijen het nodige veranderde. Nu treffen we er een verheerlijking van de Vrede van Nijmegen met een zeldzame geschilderde afbeelding van de vredessluiting aan. Waarschijnlijk in de eerste plaats geschilderd door de in Leiden actieve Edwaert Collier met drie, later vervaardigde, signaturen en het jaartal 1677 (sic!) omringde hij deze met oorlogstaferelen, te land en ter zee, maar ook met jachtscènes en vredige stukjes. Portretten van protagonisten (merkwaardig genoeg niet van Willem III), guirlandes, over balustrades kijkende toeschouwers, allegorische figuren, van alles verlevendigde deze 'strip'. En belangstelling verwekte dit alles zeker want bij het schildertechnische onderzoek zijn in de plafondschilderingen blaasjes ontdekt naar alle waarschijnlijkheid veroorzaakt door de brandende kaarsjes, die werden gebruikt om het bezichtigen van de schilderijen bij te lichten. Bijlagen met documenten en brieven en de in facsimile afgedrukte brochure uit 1696 completeren dit fascinerende boekje.

C. A. Laan, *Drank en drinkgerei. Een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek naar de alledaagse drinkcultuur van de 18de-eeuwse Hollanders* (Dissertatie Rotterdam 2003; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 2003, 232 blz., ISBN 90 6770 557 4).

In de tweede helft van de achttiende eeuw telde de vissersplaats Vlaardingen twaalf herbergen binnen het stadsgebied. Dat de stad na 1780 hard achteruitging door het instorten van de haringvisserij zien we terug in herberg De Visscher, die in de jaren 1742-1805 gevestigd was aan de Markt. In een periode van ruim zestig jaar heeft deze herberg vijf eigenaren gekend, waarvan er twee overleden met meer schulden dan bezittingen en de laatste de herberg alleen kocht om deze op te heffen. Bij vier opeenvolgende verkopen vanaf 1766 daalt de waarde stapsgewijze van f4.600,- naar f1.225,-. Behalve wellicht de oprichter lijkt het er niet op dat ooit iemand rijk is geworden van deze herberg. De juiste combinatie van schriftelijke en archeologische bronnen maken deze herberg echter eeuwen later alsnog tot een goudmijn voor het historisch onderzoek.

Het onderzoek naar de materiële cultuur van het dagelijks leven in het verleden volgt tot nu meestal verschillende sporen die elkaar zelden gelijkvloers kruisen. Historici analyseren de ontwikkelingen aan de hand van schriftelijke bronnen, zoals boedelinventarissen en rekeningen. De objecten zelf zijn niet direct onderwerp van onderzoek en dienen meestal slechts om de resultaten te illustreren. Daartegenover staan onderzoekers die allereerst van deze objecten uitgaan, zoals archeologen en kunsthistorici. De laatsten werken bij voorkeur met voorwerpen die duidelijk een kunstzinnige meerwaarde hebben, bovendien hebben zij veel ervaring in het gebruik van beeldmateriaal. Voor archeologen anderzijds zijn ook de eenvoudigste materialen belangwekkend, mits ze in een onverstoorde en goed gedocumenteerde context gevonden zijn. Het langs elkaar heen werken van deze onderzoekers is niet enkel een kwestie van het gebruik van verschillende bronnen, maar ook van de per vakgebied nogal uiteenlopende vraagstellingen en onderzoeksprioriteiten. In het redactioneel van het *HG-nieuws* van maart 2003 werd nog geconstateerd dat er een kloof gaapt tussen de vakhistorici en de museumwereld, die de geschiedenis met beeldmateriaal en objecten aan een breder publiek presenteert.

In een opmerkelijke studie naar de alledaagse drinkcultuur in het achttiende-eeuwse Holland heeft Laan geprobeerd om bruggen te slaan tussen deze verschillende benaderingen. De auteur heeft zich daarvoor binnen haar historische opleiding ook het archeologische en museale handwerk eigen gemaakt. Haar dissertatie berust op de vondst van een beerput van herberg De Visscher in Vlaardingen, waarvan ook een boedelinventaris bekend is. De toevallige mogelijkheid om deze bronnen met elkaar te vergelijken heeft geleid tot een boek waarin archieven, archeologische vondsten, afbeeldingen en contemporaine beschrijvingen op gelijkwaardige wijze naast elkaar gezet en gecombineerd worden.

Gezien de ambitieuze doelstelling is deze dissertatie eigenlijk een bijzonder toegankelijk, om niet te zeggen opvallend ongecompliceerd boek geworden. Het boek is rijk geïllustreerd en goed verzorgd uitgegeven en het lijkt, hoewel voorzien van enkele tabellen in de bijlagen, meer op een groot publiek dan op kritische mede-onderzoekers gericht te zijn. In de titel staat het begrip 'drinkcultuur' centraal, maar veel verder dan de mededeling dat mensen drinken en daarvoor drank en drinkgerei nodig hebben wordt dit niet uitgewerkt (7). Er is geen vraagstelling herkenbaar die duidelijk met één van de achterliggende disciplines in verband gebracht kan worden (dat heeft de auteur wellicht ook welbewust vermeden), noch een voor alle groepen aansprekende interdisciplinaire vraagstelling; de methode is hier het doel geworden.

De grootste hoofdstukken bevatten de presentatie van het archeologische vondstmateriaal. Dit is waarschijnlijk ook inhoudelijk voor de niet-archeologische onderzoekers het belangrijkste